

MEHMED EMİN EL-OFÎ VE ESERLERİ

Eyüp ÖZTÜRK*

Hayatı

Mehmed Emin Efendi¹ Trabzon'un Of ilçesine bağlı Ballica (Mapsino) köyünde doğmuştur. Doğum tarihi 1815'tir. Babasının adı Hasan, dedesinin adı da Muhammed'dir. 23 yaşına kadar süren eğitim hayatı Of ve çevresinde geçmiştir. 1838 yılında İstanbul'a gitmiş ve sonraki eğitimine burada devam etmiştir. İstanbul'da Fatih Camii çevresine yerleşen Emin el-Ofî burada Saçlı Ahmed Efendi'nin dini sohbetlerine/derslerine katılmıştır. Ayrıca Toyranlı Mehmed Efendi'den dini ilimleri tahsil etmiş ve 1854 yılında icazetini almıştır. Bunun yanında Nakşi Şeyhi Ahmed Baba üzerinden tasavvufa intisap etmiştir.²

Mehmed Emin Efendi Nakşilik yoluna girmekle birlikte daha sonraları, kuruculuğu da kendisine atfedilen, *Fatih Sofuları* isimli özel bir dini grubun lideri olmuştur. Bu topluluk giyim kuşamlarından dini algılayış biçimlerine kadar alışlagelmiş olandan farklı özellikler gösteren, diğer dini gruplarla temasa geçmekten uzak duran, oldukça katı kuralları olan ve bunları tavizsiz şekilde uygulayan bir yapı görünümündedir. *Fatih Sofuları* hakkında ilk elden kaynak konumunda bulunan Hüseyin Vassaf'ın aktardığı bilgiler, bu grubun belli başlı özelliklerini tasvir edebilmemize imkân sağlamaktadır.

Fatih Sofuları giyim kuşam konusunda geleneksel tarzı benimsemiş ve yeni olan her şeyden uzak durmuş bir görünüm arz etmektedir. Grup üyesi erkekler beyaz takke üzerine beyaz sarık sarar, sakallarını uzatıp bıyıklarını dibinden keser, hacı yağı sürer ve gözlerine sürme çekerlerdi. Bunun dışında üzerilerine geniş beyaz cübbe ve şalvar giyer, ayaklarına da kırmızı veya siyah yemeni geçirirlerdi. Fes, kravat gibi modern zamanların kisvelerini giyen birisini görürlerse selam vermek bir yana başlarını öte yana çevirirlerdi. Bu gruba mensup kadınlar da çarşafa benzer siyah yeldirmeler giyer, başlarına büyük siyah başörtüleri, yüzlerine peçeler takar, ellerine de eldiven geçirilmesine gayret ederlerdi.³

Bu cemaatin en önemli özelliği kendilerinden olmayanlara karşı mesafeli olmaları idi. Onlar kendi dışındakilerden alışveriş etmez, kız alıp vermez hatta selamlaşmazlardı. Devletle herhangi bir şekilde iş tutmaktan uzak dururlar, devlet dairelerine gitmezler, herhangi bir devlet memuriyetine girmeyi de hoş görmezlerdi. Tasavvufa mensup bazı dervişlerde müşahede edilen bir uygulama olan etraftan para toplayarak geçinmeye (cerr geleneği) son derece karşı idiler. Bilakis çalışırlar ve geçimlerini de çoğunlukla ticaret ile sağlardı. Çocuklarını kendi şeyhlerinin mektepleri dışındaki okullara göndermezlerdi. Aynı şekilde yabancı dil öğrenmeye de son derece karşı idiler. Çocuklara temel olarak, Kur'an-ı Kerim, ilmihal bilgisi ve Arapça dışında bir eğitim vermezlerdi. Kendilerine *Fatih Sofuları* isminin verilmesi, hayatlarını Fatih Camii çevresinde sürdürmeleri sebebiyleydi. Namazlarda başkalarına uymaya da is-

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eyupozturk@trabzon.edu.tr.

¹ Osmanlı geleneğinde aynı yazılışa sahip oldukları için Muhammed ve Mehmed isimlerinin arasını ayırmak zaman zaman problem olabilmektedir. Bizim çalışmamıza konu olan müellif daha çok Mehmed ismi ile maruf olmuştur. Bununla birlikte bazı risalelerinde isminin Muhammed olarak hareketlendiği de görülmektedir. Bizim bu çalışmada Mehmed ismini tercih etmemiz onun sonraki literatürde Mehmed ismi ile meşhur olması sebebiyledir.

² Hüseyin Elmalı, "Mehmed Emin Efendi, Ofî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 3. Basım, 2 (Ek cilt) /221.

³ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi, 2015), 5/285.

tekli değillerdi. Bu sebeple Fatih bölgesindeki kendi meşreplerinden hocaların imamette buldukları camilere gitmeye özen gösterirler ve namazda tadil-i erkana son derece önem verirlerdi. O dönemde yaygın olan tarikat usullerine mesafeli dururlar, birçoğunu bidat olarak tavsif ederlerdi.⁴

Fatih Sofularının kurucu şeyhi olması hasebiyle Mehmed Emin Efendi'nin yukarıda tasvir edilen esasların müessisi olduğunu düşünülebilir. Bununla birlikte zikredilen düşüncelerin esasında Osmanlı toplumunda uzun bir süredir varlığını sürdüren bir geleneğin uzantısı olduğunu burada vurgulamak gerekmektedir. Bu anlamda Fatih Sofuları 16. asırda Birgivi Mehmed Efendi ile başlayan, 17. yüzyılda da Kadızade Mehmed Efendi, Üstüvânî Mehmed Efendi ve Vâni Mehmed Efendi ile devam eden bir çizginin⁵ 19. asıra taşınan bir yansıması görünümündedir. Hüseyin Vassaf'ın Birgivi'nin *Tarikat-ı Muhammediye* isimli eserini Fatih Sofularının temel kitabı olarak sayması bu duruma işaret eden karinelere birisidir.⁶ Mehmed Emin Efendi'nin birazdan zikredilecek eserlerinin dayandığı temel kaynakları da hemen hemen bütünüyle Birgivi/Kadızâdeli çizgisinin kendilerine mihver edindiği kitap ve risalelerden seçtiği burada ayrıca vurgulanmalıdır. Bütün bunlar ışığında, Ali Birinci'nin de işaret ettiği gibi⁷, Mehmed Emin el-Ofi'yi Kadızâdelilerin geç dönem bir temsilcisi olarak konumlandırmak yanlış olmayacaktır.

Mehmet Emin Efendi, Fatih dersiâmlarındandır. Fatih Camii'nde cuma günleri verdiği etkileyici vaazları ile meşhur olmuştur. Geçimini ticaret ile sağlamış, önce basmacılık daha sonraları sütçülük/yoğurtçuluk yaparak hayatını idame ettirmiştir. Aslen tasavvufi meşrebi olmasına rağmen vaazlarında çokca kendi zamanının tasavvuf şeyhlerini ve din ulemasını eleştirmiştir. Hem vaazlarında hem de yazılarındaki üslubu oldukça sert ve tavizsizdir.⁸ Üslubundaki keskinlik sebebiyle resmi kovuşturmaya da maruz kalmıştır. Tütün içenlere karşı kaleme almış olduğu *Duhan Risalesi*'nde kullandığı sert ifadeler emniyet teşkilatının yürüttüğü bir tahkikata konu olmuş, o sırada bulunduğu Bursa'dan İstanbul'a getirtilerek soruşturmaya tabi tutulmuştur. Tahkikat neticesinde tütünle ilgili eseri zararlı bulunarak toplatılmış, kendisi de iki yıllığına Kütahya'ya sürgüne gönderilmiştir.⁹ 1902 yılında İstanbul'da vefat eden Mehmet Emin Efendi Fatih Camii hazîresine defnedilmiştir.¹⁰

Eserleri

Mehmed Emin Efendi içinde yaşadığı ortamın ahir zaman olduğu kanaatinde olan, çevresindeki her şeyin yozlaştığını, Müslümanların büyük bir kısmının dinden ve ahlaktan uzaklaştığını düşünen, bu çerçevede yaşadığı ortama/zamana olumsuz bakan birisidir. Bu ruh hali onun hem vaazlarına hem de yazılı eserlerinin içeriğine yansımıştır. Ders verirken ve yazarken temel amacı, içinde yaşadığı toplumun üyelerini maruz kaldıkları olumsuz şartlardan olabildiğince kurtarmak ve onları doğru yola/felaha kavuşturmadır. Bu düşünme biçimi Mehmed Emin Efendi'yi, eserlerini didaktik bir tarzla kaleme almaya yönlendirmiştir. O, kitap ve risalelerinin içeriğini toplum tarafından terk edildiğini düşündüğü temel imani ve ahlaki ilkeleri insanlara hatırlatmak, çeşitli nedenlerle zaaf gösteren Müslümanları Allah'a kulluk görevi olan ibadete teşvik etmek amacı etrafında kurgulamıştır. Bu sebeple eserlerinde derinlikli kelami ve dini tartışmalardan uzak durmuş, konuları geniş kitlelerin anlayabileceği basitlik ve sadelikle ele almıştır. Mehmed Emin Efendi ders verirken olduğu gibi eser üretirken de ulema sınıfından ziyade halkı

⁴ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, 5/285-286.

⁵ Söz konusu düşünce akımları hakkında geniş bilgi için bkz. Emrullah Yüksel, "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/191-194; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2001), 24/100-102.

⁶ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, 5/286.

⁷ Ali Birinci, "19. Asırda Bir Kadızâde: Ofllu Hoca Mehmet Emin Efendi ve Yasaklanan Duhan Reddiyesi", *Tarih Yolunda: Yakın Mazinin Siyasî ve Fikri Ahvâli*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 262.

⁸ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, 5/286.

⁹ Birinci, "19. Asırda Bir Kadızâde", 266.

¹⁰ Elmalı, "Mehmed Emin Efendi, Ofllu", 221.

merkeze almış ve geniş kitlelerle etkileşime girmeyi hedeflemiştir. Bu anlamda kaleme aldığı risalelerin hemen hepsi, yaşadığı çağın insanların dini yaşamadaki eksikliklerini giderme amacına yöneliktir.

Mehmed Emin Efendi'nin zihniyet olarak Birgivi/Kadıızâdeli geleneğinin bir uzantısı sayılması gereği, eserlerini dayandırdığı temel kaynaklar incelendiğinde rahatlıkla görülebilecektir. Onun, kitap ve risalelerinde doğrudan atıf yaptığı temel kaynakları şöyle bir tablo ortaya koyarak örneklemek mümkündür:

Mehmed Emin Efendi'nin Temel Kaynakları

Birgivi	Tarikat-ı Muhammediye ¹¹
Birgivi	İnkâzu'l-hâlikin ¹²
Birgivi	Cilâu'l-Kulûb ¹³
Birgivi	el-Hadisü'l-Erbâin ¹⁴
Ebu Said el-Hâdimî	Berikatü'l-Mahmûdiyye ¹⁵
Ebu Said el-Hâdimî	Eyyühe'l-Veled Şerhi ¹⁶
Kadıızade Ahmed Efendi	Amentü Şerhi ¹⁷
Molla Hüsrev	Dürerü'l-hükkâm ¹⁸
Molla Hüsrev	Mir'âtu'l-usûl ¹⁹
Bezzâzî	el-Fetâva'l- Bezzâziyye ²⁰
İbrahim Halebî	Mülteka ²¹
İbrahim Halebî	Halebî-i sagîr ²²
İmam-ı Azam	el-Fıkhü'l-ekber ²³
Gazzâlî	İhyâu ulûmu'd-dîn, ²⁴
Kadı İyaz	Şifâ-i Şerîf ²⁵
Kaşgârî	Münyetü'l-musallî ²⁶
Beyzavî	Envârü't-tenzîl ²⁷
	Şerhu'l-Mesâbih ²⁸
Bursevî	Rûhu'l-beyân ²⁹
Yahya Efendi	Mecâlis-i Sinaiyye ³⁰

¹¹ Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasiyyet Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1308), 27; Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, (İstanbul: y.y., ts.), 17.

¹² Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1312), 21; Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 28.

¹³ Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasiyyet Risalesi*, 26; Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 27.

¹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.), 6.

¹⁵ Mehmed Emin Efendi, *Siddiklar ve Nasihat Risalesi*, (İstanbul: Hürşit Efendi Matbaası, 1298), 9; Mehmed Emin Efendi, *Hatunlar Hakkında İddet Risalesi* (İstanbul, y.y., 1327), 13; Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 16.

¹⁶ Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasiyyet Risalesi*, 10.

¹⁷ Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, (İstanbul, y.y., 1298), 8, 35.

¹⁸ Mehmed Emin Efendi, *Hatunlar Hakkında İddet Risalesi*, 13.

¹⁹ Mehmed Emin Efendi, *Necatü'l-Müminin Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1308), 3.

²⁰ Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, (İstanbul: y.y., ts.), 16.

²¹ Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

²² Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

²³ Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

²⁴ Mehmed Emin Efendi, *Siddiklar ve Nasihat Risalesi*, 14.

²⁵ Mehmed Emin Efendi, *Siddiklar ve Nasihat Risalesi*, 14.

²⁶ Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

²⁷ Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

²⁸ Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, (İstanbul: y.y., ts.) 9-11. İslam geleneğinde *Mesâbilü's-Sunne*'ye yapılan şerhlerin sayısı kırklı rakamlara ulaşmaktadır. Bk. Selim Demirci, "el-Hatib et-Tebrizi ve Mişkâtü'l-Mesâbih'i Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 12-2 (2014), s. 100. Mehmed Emin Efendi risalesinde sadece *Şerhu'l-Mesâbih* ifadesine yer verdiği ve hangi yazarın metnini kullandığına işaret etmediği için burada yazar kısmı boş bırakılmıştır. Söz konusu şerhlerin yazarlarının liste halinde bir görünümü için ayrıca bk. Mustafa Yasin Akbaş, *Mesâbilü's-Sunne Şerh Literatürü*", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 63-1 (2022), 75-80.

²⁹ Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

³⁰ Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

Şüphesiz ki, Mehmed Emin Efendi'nin eserleri karşılaştırmalı bir tahlile ve etraflıca bir analize tabi tutulduğunda yukarıdaki listeye daha birçok eserin eklenmesi gerekecektir. Bununla birlikte zikredilenlerin onun zihin dünyasının hareket noktalarını tespit edebilmek için yeterli olduğu da açıktır. Liste incelendiğinde Mehmed Emin Efendi'nin eserlerindeki yoğun Birgivi/Kadızedeli damarın izleri daha ilk bakışta göze çarpmaktadır. Zira onun eserlerinde sık sık atıf yaptığı Birgivi, Kadızedeli ve Hâdimî gibi müellifler doğrudan bu hareketin kurucu ve etkili üyeleri arasında değerlendirilmektedir. Bunlar dışındaki diğer eserlerin de Osmanlı geleneğince muteber addedilen ve bu yönüyle Birgivi/Kadızedeli çizgisince de hürmete layık görülen alimler tarafından kaleme alındıkları anlaşılmaktadır.³¹

Mehmed Emin Efendi 20'den fazla kitap ve risale kaleme almış olup bunların büyük bir kısmı Türkçe, çok az bir kısmı da Arapça olarak yayımlanmıştır. Eserlerinde kullanılan dil oldukça sadedir. Hemen hemen bütün çalışmaları, onun toplumda olduğunu varsaydığı bir eksikliği gidermek amacıyla kaleme alınmış, bir anlamda okuyucuyu dönüştürmeye talip olan metinlerdir. Bu amacından dolayı eserlerindeki dilin zaman zaman çok sert ve mübalağalı olduğunu söylemek gerekecektir. Mehmed Emin Efendi kitap ve risalelerini kaleme alırken, eğer eser hacimli ise *bab* adı verilen bölümlere, babları da *fasıl* adı verilen alt başlıklara ayırmak, şayet küçük bir risale ise sadece fasıllardan oluşan bir iç düzen kurmak şeklinde bir yazım üslubu geliştirmiştir. Bab ve fasıllar işlenirken teorik tartışmaların sınırlı tutulması, geniş kitlelerin anlayabileceği hayatın içinden ve basit örneklerin tercih edilmesi üslubuna dair vurgulanması gereken bir diğer önemli özelliğidir.

Mehmed Emin Efendi'nin eserlerinin hemen hepsi halk nezdinde bir karşılık görmüş ve bu ilginin bir yansıması olarak birden çok baskıya mazhar olmuştur. Dolayısıyla Mehmed Emin Efendi'nin kitap ve risalelerinin nüshaları yaygındır ve bunları kütüphanelerde bulmak dönemin diğer müelliflerinin eserlerine nisbeten daha kolaydır. Bununla beraber, büyük bir kısmı Arapça olarak kaleme alınanlar olmak üzere, onun bazı eserlerinin nüshalarını temin etmek mümkün olmamıştır. Bu bağlamda diğer eserlerindeki atıflardan Mehmed Emin Efendi'ye ait olduğunu öğrendiğimiz *Ta'likâtü'n-Nefise*, *Ta'likâtü Cevheriyye*, *Sûre-i Fetih Tefsiri*, *Nasihât-nâme*, *Hulâsai Şerîat* ve *Tuhfetu'l-ihvân fi hakkı'd-duhân* gibi risalelerin herhangi bir nüshasına erişilemiştir.³² Mehmed Emin Efendi'nin eserlerinin büyük bir kısmının İstanbul'da basıldığı anlaşılmaktadır. Ancak nüshalarda hangi tarihte ve hangi matbaa tarafından basıldığı bilgisi genellikle ihmal edilmiştir. Onun eserlerinden nüshaları bulunabilenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Arapça Olanlar

1 *Mecâlisü'l-irşâdiyye*

Mehmed Emin Efendi'nin Arapça olarak kaleme aldığı, aynı zamanda en hacimli olan eseridir. Kitap 462 sayfadan oluşmakta olup birkaç defa basılmıştır.³³ Mehmed Emin Efendi eserini yazma nedenini, hemen her eserinde vurguladığı, zamanın kötülüğü algısı üzerine kurgulamıştır. O, yıllarca İstanbul ve diğer şehirlerde vaaz u nasihatta bulunup insanları gözlemediğini dile getirmiş ve büyük bir kısmının tıpkı ölümler gibi ibadetlerden yüz çevirdiğini müşahade etmiştir. Ona göre çoğu insan dinin esasları konusunda cahil olup söz gelimi imanın mahiyetini bilmez, haram ile helali, farz ile nafileyi birbirinden ayıramaz vaziyettedir. Cahilliğin doğal sonucu ise insanların farzları bırakıp nafilere odak-

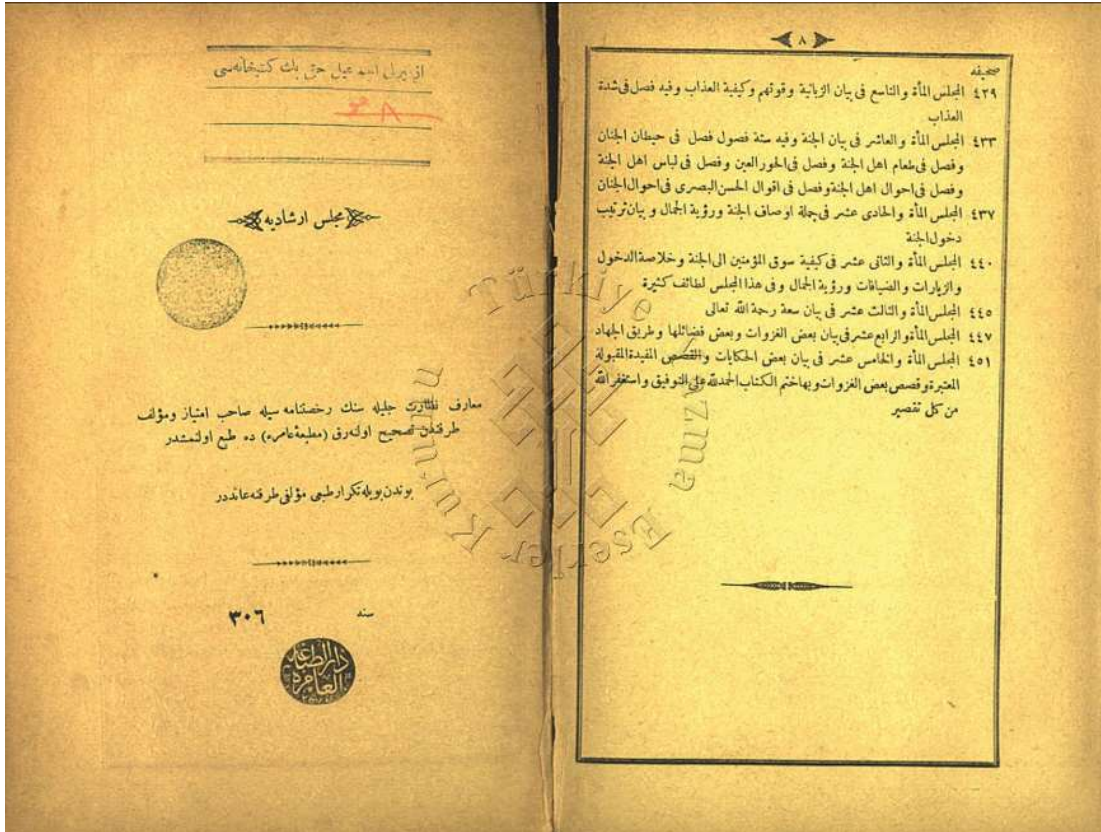
³¹ Birgivi/Kadızedeli çizgisinin kaynakları hakkında bk. Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi: Hayatı Fikir Dünyası ve Hadisçiliği*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002); Ali Durmuş, *Kadızedeliler Hareketi: Osmanlı Hanefilerinin Hanefiliğe Eleştirisi*, (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2021).

³² Bu risaleler Mehmed Emin Efendi'nin diğer eserlerinin kapak sayfalarında ona ait olarak zikredilmektedir. Bk. Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fi hakkı'd-duhân*, (İstanbul: y.y., 1309), 1; Mehmed Emin Efendi, *Necatü'l-Müminin Risalesi*, 1 (kapak sayfası).

³³ Mehmed Emin Efendi, *Mecâlisü'l-İrşâdiyye*, 6. Eser aynı zamanda iki cilt halinde Türkçeye de tercüme edilmiştir. Muhammed Emin, *İrşâd Meclisleri*, çev. Muhammed Hasan İnal, (İstanbul: Demir Kitapevi, 1980).

lanmaları, bidatleri işlemeyi adet edinmeleri ve önemsiz işlere yoğunlaşırp esas önemli olanları ihmal etmeleridir. Mehmed Efendi kendi başına kalıp düşündüğünde bütün bu olumsuzlukların iki nedenden kaynaklandığı kanaatine varmıştır: Ona göre din sahasında müşahede edilen olumsuzlukların ilk sebebi insanların dünya hayatına dalmalarıdır. Bu çerçevede dile getirdiği ikinci neden ise toplumu yönlendiren din adamlarının vaaz u nasihatlerini iki yüz sene önce tertip edilmiş, gereksiz işleri öne çıkararak ve içeriğinde zayıf rivayetler barındıran eserlere dayanarak inşa etmeleridir. Ancak bu vaizler yaptıkları işlerin eksik olduğunu, toplumsal sorunlara sadra şifa çözümler üretmediğini farkedip kavrayabilecek durumda değillerdir. İşte Mehmed Emin Efendi güncel sorunlara çözümler üreten kaynak eksikliğinden neşet eden bu boşluğu doldurmak için eserini kaleme almıştır.³⁴

Mehmed Emin Efendi eserini meclis adını verdiği 115 başlık altında toplamıştır. Her bir başlık iman, namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel dini esaslarla ilgili meselere ayrılmıştır.³⁵ Başlıkların kayda değer bir kısmı da Hz. Muhammed’i sevmenin ve onun sünnetini yaşamanın önemine hasredilmiştir. Kitabın kalan bölümleri şer’i ilimleri öğrenmenin hükmünden nafil ibadetlere, takvanın öneminden vücud organlarının düşebileceği günahlara kadar çeşitli dini ve ahlaki ilkeleri merkeze alan vaaz u nasihatlere ayrılmıştır.³⁶ Kitap bir bütün olarak değerlendirildiğinde Mehmed Emin Efendi’nin yazmış olduğu diğer küçük risalelerinin bir toplamı gibidir. Zira bu kitapta işlenen başlıklar ile diğer risalelerinin içeriği arasında ciddi paralellikler söz konusudur. Bu anlamda *Mecâlisü'l-İrşâdiyye*’nin Mehmed Emin Efendi’nin ilmi birikimini en iyi yansıtan eser olduğunu söylemek mümkündür.

Resim 1: Eserin içindekilerinin son sayfası ve iç kapak

³⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mecâlisü'l-İrşâdiyye*, 7.

³⁵ Mehmed Emin Efendi, *Mecâlisü'l-İrşâdiyye*, 30-188.

³⁶ Mehmed Emin Efendi, *Mecâlisü'l-İrşâdiyye*, 188-193.

2. *Risâlei İrşâdiyye fî beyâni 'l-fâbûr ve 'l-fabruka ve 't-tiligrâf*

Arapça olarak kaleme alınan eserin yaklaşık olarak 10 sayfadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Eserin Arapça aslına erişmek mümkün olmamıştır. Risalenin içeriğine 1986 yılında Rudolph Peters'in kaleme aldığı "Religious Attitudes towards Modernization in the Ottoman Empire. A Nineteenth Century Pious Text on Steamships, Factories and the Telegraph"³⁷ isimli makale üzerinden vâkıf olunmuştur. Peters söz konusu makalesinde Mehmed Emin Efendi'nin risalesinin İngilizce'ye tam bir çevirisini de sunduğu için eserin içeriğine erişim imkânı bulunmuştur. Rudolph Peters'in çevirisini sunduğu risale 1978 yılında Türkiye'den aldığı bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Peters'in aktardığına göre mecmua iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümünde dört, ikinci bölümünde ise bir risale bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu mecmua içerisindeki risalelerin hiçbir yerinde açık bir şekilde yazar isminin yer almadığı anlaşılmaktadır.³⁸

Risâlei İrşâdiyye fî beyâni 'l-fâbûr ve 'l-fabruka ve 't-tiligrâf isimli risalenin Mehmed Emin Efendi'ye nisbet edilmesi Peters'in mecmuayı tanıtırken aktardığı birtakım karinelere dayanmaktadır. O, söz konusu çalışmada elindeki mecmuada bulunan diğer risalelerin içerik ve isimlerinden de bahsetmektedir. Peters'in aktardığına göre mecmuadaki risalelerden birisi olan Arapça *Risale-i Nasihatnâme*'nin kenarında "avamdan insanlar benim *Risale-yi iman, Hıfz-ı iman ve Nesayih-i ihvan* risalelerimi okusunlar" şeklinde yazarın bir tavsiyesi yer almaktadır.³⁹ Mehmed Emin Efendi'nin aynı isimde risaleleri olduğu bilindiği için bu ifadelerin ona işaret ettiği kuşkusuzdur. Yine Mehmed Emin Efendi'nin kitap ve risalelerinde, yeri geldiği zaman, okuyucuya diğer eserlerini okumayı tavsiye etmek gibi yerleşik bir üslubunun olması da söz konusu kanaati destekler bir husus addedilmelidir. Ayrıca mecmuanın ikinci bölümünde bulunan risale *Tuhfetu 'l-ihvân fî hakkı 'd-duhan* ismini taşımaktadır ki, bunun da Mehmed Emin el-Ofi'nin tütün hakkında kaleme aldığı eser olduğundan şüphe duyulmamalıdır.⁴⁰ Rudolph Peters de mecmuanın bizim görmediğimiz diğer risalelerinin üsluplarını dikkate alarak birisi dışında mecmuadaki eserlerin hepsinin aynı yazarın kaleminden çıktığı kanaatini serdetmiştir.⁴¹ İngilizce çeviri üzerinden yapılan bir karşılaştırmada bile *Risâlei İrşâdiyye fî beyâni 'l-fâbûr ve 'l-fabruka ve 't-tiligrâf* ın üslubunun Mehmed Emin Efendi'nin ifade tarzı ile büyük oranda benzeştiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlar söz konusu risalenin Mehmed Emin Efendi'ye aidiyetine işaret eden güçlü karinelere sahiptir. Bununla birlikte risalenin Arapça orijinali görmediğimiz için bu hususta kesin bir kanaat serdetmemiz şu an için mümkün değildir.

Müellif risaleyi çevresinden birilerinin kendisine kafirlerin 1240'lı yıllardan sonra icat ettikleri buharlı gemi, vapur, fabrika ve telgraf gibi muhdes şeylerin hükmünü sormaları üzerine yazmaya karar verdiğini belirtmiştir. Ancak risale yazarı mesele kendisine sorulduğunda hemen bir cevap vermemiş, bir süre konu üzerine düşünmüştür. Müellif bu bekleme sürecinde iken Allah'ın kalbine bir cevap ilham ettiğini ve bu ilham ışığında yazmaya karar verdiğini dile getirmektedir.⁴²

Risalede yeni teknolojik araçların kullanılmasına karşı olumsuz bir tavır geliştirilmiş ve bunlardan uzak durulması tavsiye edilmiştir. Bu bakış açısı "dünya nimetlerine mesafeli olmak" şeklinde formülize edebileceğimiz bir zemine dayanılarak temellendirilmektedir. Müellifin düşüncesine göre

³⁷ Rudolph Peters, "Religious Attitudes towards Modernization in the Ottoman Empire: A Nineteenth Century Pious Text on Steamships, Factories and the Telegraph", *Die Welt des Islams*, 1/4 (1986), 76-105.

³⁸ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 77-84.

³⁹ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 84.

⁴⁰ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 80.

⁴¹ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 83. Peters'in üslup olarak mecmuada istisna ettiği risalenin ismi *Risale fî beyâni vezâifi 'l-insan fî 'ş-şeri'a*'dır.

⁴² Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 87.

hayatın amacı Allah'a kulluk etmektir. Dünya nimetlerinden faydalanmak ise insanların ibadetleri yapabilmelerine imkân tanımaları sebebiyle zorunludur. Esasında insan dünya hayatındaki işlerinde ne kadar çok zahmet çekerse bunlar o ölçüde rahmete vesile olur. Teknolojik aletler ise müminler için hayatı kolaylaştırmaktadır. Bu minvalde düşünüldüğünde müminlerin işlerini kolaylaştırmak, onların ahirette görecekları rahmetin azalmasına veya yok olmasına sebep olacaktır.⁴³

Müellif teknolojik icatların eski zamanlarda değil, günümüzde yapılmasını bir problem addetmiş ve bu verili durumu bugünün insanında müşahede edilen yoğun dünya sevgisi ile açıklamıştır. Ona göre eskiler dünyayı hiç istemedikleri ve sadece Allah'a kulluğa odaklandıkları için bugün gördüğümüz icatları (gemi-vapur vb.) yapamamışlardı. Modern çağın insanların bunları yapabilmeleri ise onların dünya nimetlerine dalmalarının bir neticesidir.⁴⁴

Müellife göre teknolojik icatlardan uzak durmayı gerektiren diğer bir husus, bunların inanmayanlar tarafından icat edilmiş olmasıdır. Bu aletler kafirler tarafından icat edildiği için onları kullanmak doğal olarak mücicileri ile bir ilişki kurmayı doğuracaktır. Burada tehlikeli olan şey ise inançsızların bu işlere liderlik etmesinden dolayı her alanda bizim düşmanımız olması gereken bu insanların etkisine girme durumuyla karşı karşıya kalmaktır. Şayet bu yeni teknolojik aletler kullanılırsa Müslümanlar, o kafirlerin etkisine girmeye başlayacaklar ve artık kendi imamlarına değil, o kafirlere itaat edeceklerdir.⁴⁵ Bu tehlikeden dolayı bir Müslüman bir kafirin yaptığı iğneden ipliğe herşeyden tiksinti duymalıdır.⁴⁶

Teknolojik icatların bir diğer zararlı sonucu, bunların sağladığı refah sebebiyle insanların artık Allah'a minnet ve saygı duymayı bırakmaları, müstağnilik düşüncesiyle Allah'a ibadetlerden yüz çevirmeleridir. Halbuki Müslümanlar her şeyin Allah'tan geldiğini bilmeli, elde ettiği her nimeti onun lütfuna bağlamalı ve her vesile ile Allah'a şükretmelidir. Teknolojinin getirdiği rahatlık ve refah ise insanları dünyalık zevklere daldıracak, Allah'ı ve ölümü unutturacak, günahları sıradanlaştırarak kalbin ölmesine yol açacaktır.⁴⁷

Risalenin yazarı yukarıda özetlemeye çalıştığımız düşünceleri serdederek teknolojiye ve teknolojik aletlere karşı olumsuz bir tavır geliştirmiştir. Risalenin orijinal Arapça aslı görülmediği için Mehmed Emin Efendi'ye aidiyeti konusunda kesin bir dil kullanmak doğru değildir. Bununla birlikte, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, risalede dile getirilen fikirlerin Mehmed Emin Efendi'nin düşünce dünyası ile uyumlu olduğunu dile getirmek gerekecektir. Bu sebeple risalenin ona ait olmadığı tespit edilirse, muhtemel müellifi Mehmed Emin Efendi'nin yakın çevresi içerisinde aranmalıdır.

⁴³ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 89.

⁴⁴ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 92.

⁴⁵ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 92-94.

⁴⁶ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 101-102.

⁴⁷ Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 96-98.

This content downloaded from
193.140.168.109 on Tue, 23 Mar 2021 22:13:27 UTC
All use subject to <https://about.jstor.org/terms>

Resim 2: Eserin giriş sayfası

Türkçe Olanlar

1. Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân

Mehmet Emin Efendi'nin en meşhur risalelerinden biri olup 24 sayfadan ibarettir. Daha önce de zikredildiği üzere, ele aldığı konular işlenirken tütün kullananlara karşı kullanılan ağır ifadeler nedeniyle risale toplatılmıştır.⁴⁸ Mehmed Emin Efendi'nin risaleyi kaleme alma sebebi, çoğunlukla Arapça olmasından dolayı, halkın tütün hakkındaki eserlerin içeriğine ve ona dair hükümlere kolayca ulaşamadığı tesbitidir. Ona göre tütün içmek günahdır ve halkın tütün içmenin ne kadar kötü bir eylem olduğu hususunda uyarılması gerekmektedir. Bu sebeple müellif tütün konusunda Türkçe bir risale yazarak üzerine düşen uyarı ve irşad görevini yapmayı amaçlamıştır.

Mehmed Emin Efendi risaleyi kaleme alırken dönemin ulemasına ciddi bir eleştiri getirmiştir. Buna göre alimler irşad görevlerini yapmamakta, halk dalkavukluğu ve dünya zevklerine tamahkarlık gibi sebeplerden dolayı tütün konusunda halkı yeterince etkili bir şekilde uyarmamaktadır. Hatta bir kısım ulema, insanları ikaz etmek bir yana, onlara uyup kahvehanelere dolmuş ve avam tabakası ile birlikte tütün kullanmaya başlamıştır.⁴⁹ Mehmed Emin Efendi risalesi ile dönemin ulemasının gevşeklik ve umursamazlığı nedeniyle ortaya çıkan bu boşluğu doldurduğunu düşünmektedir.

Türk akademisi camiasında Mehmed Emin Efendi'nin tütün risalesi ile ilgili ilk yazıyı Ali Birinci kaleme almıştır.⁵⁰ Eser daha sonra Hüseyin Elmalı ve Mustafa Aydın tarafından Latin alfabesine çev-

⁴⁸ Birinci, "19. Asırda Bir Kadızâde", 266.

⁴⁹ Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*, 2.

⁵⁰ Birinci, "19. Asırda Bir Kadızâde", 258-267.

rilerek yayımlanmıştır.⁵¹ Mehmed Emin Efendi risalesini üç bölüm halinde ele almıştır. Birinci bölüm tütünün hükmünü ve kerih oluşunu açıklamaya, ikinci bölüm tütünün yol açtığı zararlara dikkat çekmeye, üçüncü bölüm de tütün içmeyi terk edenlerin karşılaçakları menfaatleri vurgulamaya ayrılmıştır. Müellif ilk bölümde yaklaşık yirmi kadar alimin tütün hakkındaki görüşlerini sıralamış, akabinde kendi fikrini izhar ederek duhânı (tütünü) ekmenin, biçmenin, alıp satmanın velhasılı tütün üzerinden para kazanmanın câiz olmadığı sonucuna varmıştır.⁵² İkinci bölümde Hz. Peygamber'in anne-babasına ve meleklerle eza etmekten başlayıp para israfına ve kafirlere benzemeye varıncaya kadar tütünün otuz bir adet zararı sıralanmıştır. En son dile getirilen otuz birinci zarar "tütün içmenin imansız ölmeye sebep olduğu" şeklindeki bir ifadeyle formüle edilmiştir.⁵³ Üçüncü bölümde müellifin tütün bırakılınca elde edileceğini söylediği yirmi adet fayda zikredilmiştir. Söz konusu kazanımlar esasında bir önceki başlıkta dile getirilen zararların zıt hallerinin formüle edilmiş biçimleridir. Söz gelimi israfın yok olması ile bir zenginlik kapısı açılacak, pis kokulardan kurtulmak suretiyle insanlar ferahlık elde edecek, iman ve ibadetle ilgili öne sürülen mahzurların izale edilmesiyle de daha müslümanca bir yaşam sürülecektir.⁵⁴

Mehmed Emin Efendi tütünün yan çeşitleri olan nargile ve enfiye gibi maddelerin kullanımının da tütün ile eşdeğer derecede kötü olduğu kanaatindedir. Kahve konusunda ise ılımlı davranmış ve bu içeceği tüketmenin caiz olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte kahveyi kahvehane gibi mekanlarda içmenin uygun olmadığını üstüne basa basa vurgulamıştır.⁵⁵ Burada caiz olmama durumu, kahvenin kendisinden kaynaklanan bir özellik sebebiyle değil, içilen ortamdan dolaydır. Mehmed Emin Efendi kahvehane gibi ortamlara girmeyi hiçbir şart altında uygun görmemekte, oraları şer yuvaları olarak tavsif etmektedir.⁵⁶ Bu sebeple kahve uygun yerde içilmesi şartıyla caiz, hatta hazma iyi geldiği için faydalıdır. Ancak müellif kahveye karşı takındığı bu mütesâhil tavrını daha sonra kısmen bırakmaktadır. Zira o, kahve konusundaki son cümlelerini "Bu zamanda zalimlerin ve fasıkların adeti olduğu için terki evladır."⁵⁷ diyerek hitama erdirmektedir.

Resim 3: *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân* isimli eserin ilk iki sayfası

⁵¹ Hüseyin Elmali-Mustafa Aydın, *Oflu Hoca'nın Sigara manifestosu: Risaletu Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*, (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019).

⁵² Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*, 10-11.

⁵³ Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*, 11-19.

⁵⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*, 19-20.

⁵⁵ Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*, 24.

⁵⁶ Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*, 15.

⁵⁷ Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*, 24.

2. *Şifâü'l-mü'minîn Risalesi*

Risale Kâdî İyâz'ın Hz. Peygamber'e dair yazmış olduğu ve Osmanlı ilim çevrelerinde çokça okutulan *Şifâ-i Şerif* ismiyle meşhur eserin özet bir tercümesinden ibarettir. Çalışmaya konu olan nüsha 87 sayfadan teşekkül etmiştir. Muhammed Emin Efendi risalenin girişinde adeti olduğu üzere zamanın Müslümanlarının kötü gidişatından yakınmakta, insanların artık Resûl-i Ekrem'in yolundan ayrıldıklarını ve onun sünnet-i seniyyesine ittiba etmekten uzaklaştıklarını dile getirmektedir. Bu kopuşun bedeli ise ağırdır. Ona göre, Resûl-i Ekrem'in sünnetinden uzaklaşmak ümmet-i Muhammed'in diğer milletler karşısında zelil ve güçsüz duruma düşmesinin temel sebebidir. Rakip diğer milletler Müslümanların içine düştükleri bu zaaf nedeniyle galebe kazanmış ve Müslümanları tahkire kalkışmışlardır. Bu düşünce Emin Efendi'yi *Şifâ-i Şerif*'i tercüme etmeye götürmüştür. Beyanına göre o, ümmetin zelil halini düşündüğünde kurtuluşun ancak Allah Resûlü'nün yoluna tam bir mutabakatla olacağı fikrine varmış ve Hz. Muhammed'in yolundan uzaklaşmış insanlara Türkçe ibare ile Peygamberimizi tanıtmak için *Şifâ-i Şerif*'in hulâsâ bir tercümesine girişmiştir.⁵⁸

Mehmed Emin Efendi *Şifâ-i Şerif* metninden tercümelere başlamadan önce risalenin iki faslını Kur'an-ı Kerim'in önemini vurgulamaya ayırmıştır. Burada Kur'an-ı Kerim'in inzal sürecini ana hatları ile anlattıktan sonra İslâm kelam tarihinin önemli konularından biri olan *halku'l-Kur'an* tartışmalarına girmiş ve bu hususta Kur'an'ın mahluk olmadığını vurgulayarak onu böyle bir sıfatla vasıflandırmanın küfür olacağı kanaatini serdetmiştir.⁵⁹

Bu kısa girişten sonra müellif *Şifâ*'daki tertibe uygun olarak kitabını 4 ana bölüme ayırmıştır. Birinci bab, Hz. Muhammed'in Allah katındaki kadr u kıymetini ayetlerle açıklamaya ayrılmış olup 19 alt başlık altında konu işlenmiştir. İkinci bab, Allah Resûlü'nün kullar üzerindeki haklarını tespitte odaklanmıştır ve 13 alt başlıktan oluşmaktadır. Üçüncü bab, Hz. Muhammed'in bir beşer olmasının ne manaya geldiğini, ona nelerin zafede edilip nelerin edilemeyeceğini tespitte hasredilmiş olup 2 alt başlığa ayrılmıştır. Dördüncü bab ise Hz. Muhammed ve ashabına kötü söz söyleyerek onları zemmedenlerin nasıl bir akibetle karşılaşacaklarını, onların haklarında yürütülecek hükümlerin ne olduğunu bildirmeyi amaçlamakta olup 4 alt başlıktan ibarettir.

Mehmed Emin Efendi Kadı İyâz'ın eserini tercüme ederken zaman zaman ana metinde olmayan başka bilgileri de faydalı olacağı düşüncesiyle metne dahil etmiştir. Örneğin birinci babın 14. faslı tamamıyla kıyametin isimleri hakkında bilgi vermeye ayrılmıştır. Müellif Gazzâlî üzerinden aktardığı bu bilgilerle okuyucularına kıyamet gününün dehşetini vurgulama imkânı bulmuştur.⁶⁰ Aynı şekilde hatimeye de risalede verilen bilgileri özetler mahiyette bir ekleme yapılmıştır.⁶¹

⁵⁸ Mehmed Emin Efendi, *Şifâü'l-mü'minîn Risalesi*, (İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1304), 4.

⁵⁹ Mehmed Emin Efendi, *Şifâü'l-mü'minîn*, 6.

⁶⁰ Mehmed Emin Efendi, *Şifâü'l-mü'minîn*, 39-42.

⁶¹ Mehmed Emin Efendi, *Şifâü'l-mü'minîn*, 80-81.

Resim 4: Şifâü'l-mü'minin Risalesinin ilk sayfası

3. Mârifet ve Selâmet Risalesi

Marifet ve Selamet Risalesi 38 sayfadan ibaret olup 14 fasıldan oluşmaktadır. Fasıllar genel olarak Allah'ın isimlerini, varlığını, birliğini, sıfatlarını, varlığının delillerini anlatmak ve iman konusunda akla gelebilecek her türlü düşünceyi aydınlatmak hususlarına odaklanmıştır. Mehmet Emin Efendi'nin genel özelliği olan konuları sade ve basit bir şekilde anlatma tarzı bu risalede zaman zaman kaybolmaktadır. Bu durum risalenin kelimelere giren konulardan teşekkül etmesinin doğal bir sonucu gibidir. Zira iman esasları ile ilişkili konular, doğası gereği kolay anlaşılabilen, zaman zaman derinlemesine açıklamalar gerektiren bir yapıya sahiptir.

Mehmet Emin Efendi risalesini insanlara Allah Teâlâ'yı hatırlatmak ve iman ile ilişkili konuları kavratmak amacıyla kaleme almıştır. Zira insanın yaratılış amacı Allah'a iman etmek ve ona kulluk görevini yerine getirmektir. Bu ise ancak onu hakkıyla tanımakla mümkün olabilecektir. Bu açıdan bakıldığında risalenin tevhid kavramını ayrıntılı bir şekilde anlatma/kavratma hedefine odaklandığını söylemek mümkündür.⁶² Müellif risalesinde iman konularını açıklarken Maturidi mezhebinin görüşleri yanında, Eşarilerin fikirlerine de değinmiştir. Mehmet Emin Efendi bu iki mezhebin hak olduğunu vurgulamış ve diğer itikadi mezheplerin varlığını bidat olarak tanımlamıştır.⁶³

Mehmed Emin Efendi çoğu risalesinde iman ile ilgili temel konuların bilinmesinin zorunlu olduğunu savunmuştur. Onun bu düşüncesi *Mârifet ve Selâmet Risalesi*'nde de kendisini göstermiş ve müellif daha başlangıçta, konuyu mukallidin imanı meselesine getirmiştir. Mehmed Emin Efendi'ye göre bir kişi sadece anasından babasından duydukları şeylere dayanarak Allah'a inanır, ancak Allah'ın

⁶² Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, s. 1-2.

⁶³ Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, 12.

varlığına dair delilleri bilmez ise, her ne kadar imanı sahih kabul edilse de bu eksikliğinden dolayı büyük günah sahibi olur.⁶⁴

Mehmed Emin Efendi iman konusunda bilinçli olmanın önemini de ısrarla vurgulamıştır. Ona göre bir kişinin dili kelime-i tevhidi söylese ama aklı ne söylediğinin farkında olmasa; veyahut namaz kılıp, oruç tutsa ama söylediklerinin/yaptıklarının manasını bilmeseyse onun tevhidi Allah indinde sahih değildir. Bunlar bu dünyada ehl-i tevhid muamelesi görse de hakikatte söz konusu kişilerin imanları yoktur ve onlar ahirette gerçek durumlarına göre muamele göreceklerdir. Mehmed Emin Efendi, bunları dile getirirken halkın büyük bir kısmının inandığı şeylerin manasını bilmediğini, öğrenmeye de gayret etmediğini vurgulayarak⁶⁵ kendi çağının insanlarına her vesile ile yaptığı kötümser eleştiriyi burada da tekrarlamıştır.

Mehmet Emin Efendi risalesindeki ilginç eleştirilerinden birisini zamanının bazı mutasavvıflarına yöneltmiştir. O, cahil, ehl-i bidat ve ehl-i dünya olarak tanımladığı kötü niyetli kişilerin şeyhlik davası güttüğünü ve “şeyhi olmayanın, şeyhi şeytandır” sözünün arkasına sığınarak insanları etraflarına topladıklarını dile getirmiştir. Mehmet Emin Efendi söz konusu ifadenin içerik olarak doğru olduğu kanaatindedir, ancak ona göre burada “şer’an makbul şeyhler” kastedilmiştir. O, kendi zamanındaki tasavvuf önderlerinin büyük bir kısmını makbul şeyhlerden saymak bir yana, “şeytandan daha büyük şeytan” olarak tanımlamaktadır.⁶⁶ Mehmet Emin Efendi’nin bu vurgularını, onun tasavvufa karşı olumlu bir bakış açısına sahip olmakla birlikte, zamane şeyhlerinin tavır ve edalarını onaylamadığı şeklinde tefsir etmek gerekmektedir.

Resim 5: Mârifet ve Selâmet Risalesinin ilk iki sayfası

⁶⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, 4-5.

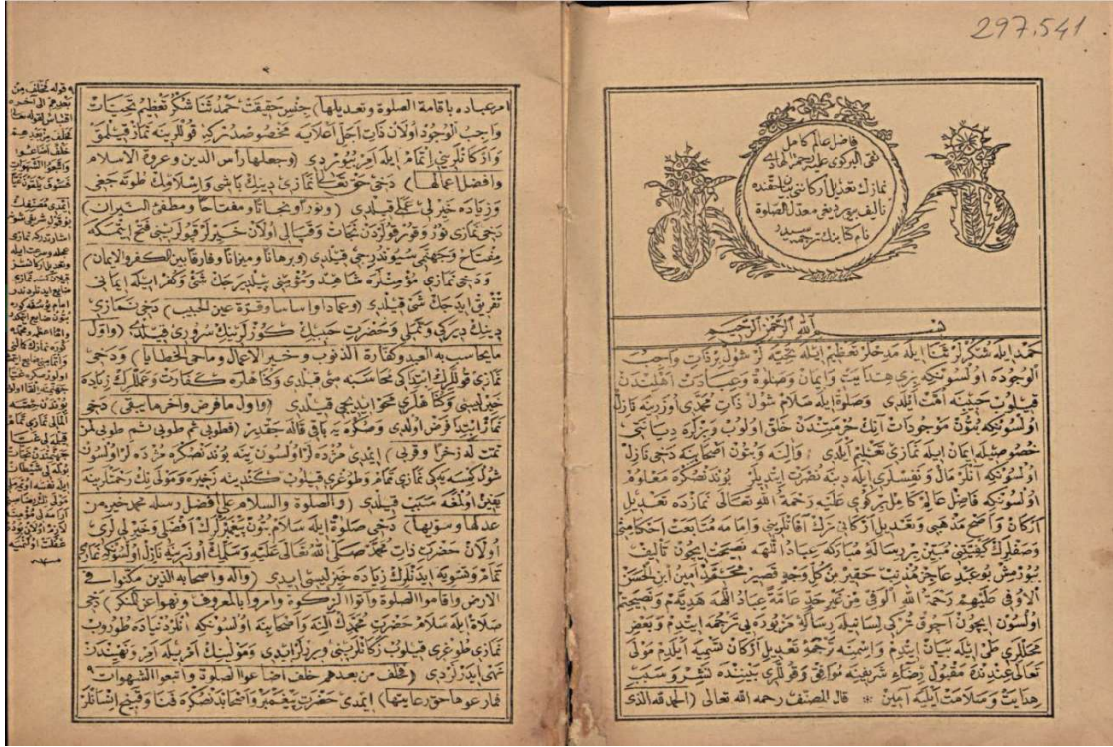
⁶⁵ Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, 26-27.

⁶⁶ Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, 30-31.

4. Tercüme-i Ta'dil-i Erkân

Bu eser Birgivi'nin tadil-i erkan isimli risalesinin tercümesi olup 31 sayfadan ibarettir. Mehmed Emin Efendi bu risaleyi çok faydalı bulduğu için tercüme edip Arapça bilmeyen geniş kitlelere ulaştırmak istemiştir. Böylelikle namazın eksik kılınmasından doğabilecek sıkıntılar bertaraf edilecektir.

Mehmed Emin Efendi metni tercüme ederken zaman zaman tasarruflarda bulunmuş, ekleme ve kısaltmalar yapmıştır.⁶⁷ Bu minvalde yaptığı eklemelerden birisinde tadil-i erkan olmadan kılınan namazların tekrardan kaza edilmesi gerektiğini Hz. Peygamber'in bir hadisine ve bazı ulemanın görüşlerine dayanarak dile getirmektedir.⁶⁸ Müellif, Birgivi'nin kitabının aktarımı bittikten sonra risalenin sonuna kendi kaleme aldığı uzunca bir bölüm eklemiş ve orada da namazın nasıl kılınması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlatarak bir anlamda ta'dil-i erkânı adım adım okuyucularına tarif etmiştir.⁶⁹

Resim 6: Tercüme-i Ta'dil-i Erkân Risalesinin ilk iki sayfası

5. İman Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin bu eseri, İslâm dininin en temel emir ve ilkelerinin bir araya getirilmiş hali olan 32 farz öğretisini merkeze alarak oluşturulmuştur. Risale 24 sayfadan ve dokuz fasıldan ibarettir. İlk altı fasıl Allah'a, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere, ahiret gününe ve kadere imana, yani amentü esaslarına ayrılmıştır. Yedinci fasıl ehl-i sünnet mezhebine, sekiz ve dokuzuncu fasıllar ise namaz, abdest, gusül ve teyemmümün farzlarını öğretmeye hasredilmiştir.

Müellife göre zarûrât-ı diniyyenin büyük bir kısmı imanın farzlarından oluşmaktadır. Bunun için 32 farzı, erkek-kız bütün evlatlara, öğrencilere, köle ve cariyelere velhâsıl toplumun her kesimine öğretmek gerekmektedir. Mehmed Emin Efendi "günümüzde sadece Kur'ân öğretip çocukları gönderiyorlar, onlara 32 farzı yeterince öğretmiyorlar" tespitinde bulunarak mekteplerdeki hocaların büyük

⁶⁷ Mehmed Emin Efendi, *Tercüme-i Ta'dil-i Erkân*, (İstanbul: y.y., 1319), 2.

⁶⁸ Mehmed Emin Efendi, *Tercüme-i Ta'dil-i Erkân*, 14.

⁶⁹ Mehmed Emin Efendi, *Tercüme-i Ta'dil-i Erkân*, 29-31.

günah işlediklerini düşünmekte ve onların cehenneme müstahak olduklarını dile getirmektedir.⁷⁰ 32 farza bu derece önem vermesinin tabii bir sonucu olarak Mehmed Emin Efendi, kendi yazdığı risaleyi “okumanın, okutmanın ve dinlemenin farz olduğu” iddiasında da bulunmuştur.⁷¹

Mehmed Emin Efendi bu risalesinde Ehl-i sünnet bahsini anlatırken padişaha itaatın lüzumu üzerinde de durmuştur. Sultana itaat etmenin şer‘an vacib olduğu şeklindeki Ehl-i sünnetin genel kabulü olan hükümleri paylaşmış, hükümdar sonradan fasık olsa bile onu azletmenin caiz olmadığını, bu tarz hareketlerin büyük fitnelere yol açabileceğini vurgulamıştır.⁷²

Mehmed Emin Efendi bulduğu her fırsatta para için Kur’an-ı Kerim ve diğer dini metinleri okuyan çağdaşı hocalara eleştiri getirmiştir. O, bu risalesinde de Ehl-i sünnet kavramını anlatırken para karşılığı, *Kur’an-ı Kerim* veya *Buhâri-i Şerif* veya *Şifâi Şerif* okuyanlara çok şiddetli bir şekilde hücum etmiştir. O, böyle kimselere bir şey okutanların sevap elde edemediklerini vurgulamış, bu işlerden para kazananlara da aldıkları ücretlerin helal olmadığı uyarısında bulunmuştur.⁷³

Resim 7: İman Risalesinin ilk iki sayfası

6. Hıfz-ı İman Risalesi

Risale 31 sayfadan ibaret olup bir mukaddime, beş fasıl ve bir hatimeden oluşmaktadır. Risalede Allah, Peygamberler, Kur’an-ı Kerim, ilm-i şerif gibi başlıklar belirlenmiş ve her bir fasılda bunlarla ilgili elfaz-ı küfür unsurları incelemeye alınmıştır. Müellif mukaddime, Kadı İyaz’ın *Şifâ-i Şerif*’i, Bedru’r-Reşid’in *Risâle fi elfâzi’l-küfr*’ü, Abdurrahman bin Muhammed’in *Mülteka Şerhi*, Birgivi’nin

⁷⁰ Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, 2.

⁷¹ Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, 5.

⁷² Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, 16.

⁷³ Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, 20-21.

Tarikat-ı Muhammediye'si ile *Birgivi Risalesi* gibi eserlerden faydalanarak risalesini yazdığını beyan etmektedir.⁷⁴

Risalenin yazılış amacı insanları, küfre düşürebilecek lafızlar hakkında bilgilendirmek ve böylelikle farkında olmadan imanlarının kendilerinden gitmesine engel olmaktır. Mehmed Emin Efendi eserin girişinde zamanın bozulduğunu, cehaletin arttığını, herkesin heva ve hevesine uyduğunu vurgulamış; haram ve mekruhla fazla hemhâl olduğu için gaffetin arttığını dile getirmiş ve bunların bir neticesi olarak, küfüre götüren lafızları dillendirme veya sonu küfüre varmak olan işleri yapma gibi sebeplerle insanlardan imanın çıktığını iddia etmiştir.⁷⁵ Bu kabulü Mehmed Emin Efendi'ye eseri hakkında iddialı cümleler kurma zemini de hazırlamıştır. Zira o, söz konusu risalesini okuyup öğrenmenin namaz, oruç, zekât, hac ve Kur'an okumak gibi ibadetlerden daha sevap olduğunu dile getirmektedir.⁷⁶

Mehmed Emin Efendi mukaddimede küfrün üç çeşidi olduğunu dile getirmiştir: Küfr-i cühûdî, küfr-i cehl ve küfr-i hükmî. Küfr-i cühûdî, İslâm'ın hak din olduğunu inkâr etmektir. Kelime-i tevhidi ne manaya geldiğinin farkında olmadan okuyan kişinin küfrü ise küfr-i cehldir. Üçüncüsü ve en önemlisi küfr-i hükmînin ise şeriatıta yüceltilmesi vacip olanı tahkir, tahkiri vacip olanı da tazim etmek olarak özet bir tanımının yapılması mümkündür. Ulemayı tahkir edip kafirleri yüceltmek, Mehmed Emin Efendi'nin bu tür küfre dair verdiği örneklerden birisidir.⁷⁷

Mehmed Emin Efendi'nin küfre götüren şeylere verdiği örnekler oldukça çeşitli ve zaman zaman keskindir. Söz gelimi zaruret olmadan kafirlere mahsus elbiseleri giymek veya Allah Teâlâ'yı bir nesneye benzetmek küfrü gerektiren işlerdendir. Yine bir kimse şarap içerken veya domuz eti yerken "bismillah" derse veya herhangi bir vesile ile "Allah göklerde" şeklinde ağızından bir cümle çıkarsa o kişi artık kafir olmuştur.⁷⁸ Benzer şekilde teğanni ile Kur'an okuyan bir kişiye "Ne güzel Kur'an okudun." denilirse veya birisi "Teğanni ile Kur'an, zikir ve salavat okumak helaldir." şeklinde bir cümle kurarsa onlar da artık kafir olmuşlardır.⁷⁹ Ona göre bir söz ile mümin olunabildiği gibi aynı şekilde kafir de olunabilir. Şayet bir kişi küfre götüren sözleri söyler ve tecdid-i iman etmezse nikahı düşer, dolayısıyla hanımıyla zina etmiş olur. Hanımıyla zina ettiği için çocuğu da veled-i zina sayılır. O kişi imanı olmadığı için boğazladığı hayvanlar murdar olur. Aynı zamanda kendisinin katlinin de helal olduğu kabul edilir. Böylesi kişilerin ancak tevbe edip iman ve nikah tazelemeleri durumunda bu tehlikelerden korunabilmeleri mümkündür.⁸⁰

Yukarıda sadece bir kısmına işaret edilen örnekler bir bütün olarak birlikte değerlendirildiğinde Mehmed Emin Efendi'nin iman konusunda çok hassas ve aynı zamanda çok keskin görüşlere sahip bir alim olduğu ortaya çıkmaktadır. O, insanların imanın kolaylıkla kendilerinden çıkabileceğini düşündüğü için insanları uyarmaya karar vermiş ve onların imanını kurtarmaya talip olmuştur. Zira Mehmed Emin Efendi'ye göre bir kimse küfrü gerektirdiğini bilmeden küfre götüren bir sözü/şeyi söylese/yapsa o kişi yine kafir olmuştur, zira cehalet bir özür değildir. Bu sebeple yapılması gereken şey insanları bilgilendirmek ve onları uyandırmaktan ibarettir.

⁷⁴ Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 2-3.

⁷⁵ Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 2.

⁷⁶ Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 3.

⁷⁷ Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 4.

⁷⁸ Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 10.

⁷⁹ Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 16.

⁸⁰ Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 4-5.

Resim 8: Hfz-ı İman Risalesinin ilk iki sayfası

7. Sıddıklar ve Nasihat Risalesi

Mehmed Emin Efendi risalenin dîbâcesinde eserini yazma amacı olarak Tevbe suresinin 119. ayetini⁸¹ göstermiş ve burada vurgulanan “sıddıklarla beraber olun” ifadesini kendisini bu risaleyi yazmaya yönlendiren ana etken olarak açıklamıştır. Zira ona göre Allah Teâlâ bu ayetle “bir kişinin muhabbet duyduğu insanın dinine dahil olacağını” vurgulamaktadır. Mehmed Emin Efendi de bu risalesi ile asıl muhabbet gösterilmesi gereken kişileri tarif etmeyi, bir anlamda “sıddıkların” nasıl tanımlanabileceğine dair alametleri derleyip okuyucuya sunmayı hedeflemiştir.⁸²

Risale 24 sayfadan ibaret olup 14 başlığa ayrılmıştır. Başlıklar altında genel olarak sadıklardan olmanın manası, aşap döneminden sonra kimlere sadık denilebileceği gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Ona göre göre aşap döneminden sonra sadıklar tabiri iki grubu içine almaktadır. Bunlardan ilki ilmi ile amil olan ulema ve müctehitlerdir. Diğeri ise zikir, tefekkür ve ibadet ile meşgul olan tasavvuf ehlidir.⁸³ Bununla birlikte ulema tafesinin değeri şeriatı merkeze aldıkları için tasavvuf ehlinden bir nebze üstündür. Zira alimlerin faydası, onların hizmeti bütün ümmete yönelik olduğu için daha kapsamlıdır.⁸⁴

Mehmet Emin Efendi tasavvuf ehlini sadıklardan saymakla birlikte ona göre sadece şeyh ismini taşımak veyahut bir tarikata girmek bu payeyi almak için yeterli değildir. Sadıklardan sayılacak bir tasavvuf ehli olmak, ancak şeyhin/sufinin kalbine gelen şeyleri şeriat süzgecinden geçirmesi, yani şeriatı bir ölçü kabul edip onun onaylamadığı batıl şeyleri terk etmesiyle mümkün olur. Bidatlere bulanmış bir vaziyette tekke ve hangahlarda şeyhlik taslayan cahil insanlar ise sadıklar zümresine dahil değildir.

⁸¹ Ayetin tam meali şu şekildedir: “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.” Bk. et-Tevbe, 9/119.

⁸² Mehmed Emin Efendi, *Sıddıklar ve Nasihat Risalesi*, 2.

⁸³ Mehmed Emin Efendi, *Sıddıklar ve Nasihat Risalesi*, 4-5.

⁸⁴ Mehmed Emin Efendi, *Sıddıklar ve Nasihat Risalesi*, 6.

Dolayısıyla sıradan ahali, şeriate muhalif kelimeler eden ve delilsiz hükümler veren bu bidat ehli kişileri tasavvuf ehli sanıp aldanmamalıdır.⁸⁵

Mehmed Emin Efendi okuyuculara risalesinin okunmasını ve içindekilerle amel edilmesini şiddetli bir şekilde tavsiye etmektedir. Ona göre zamane insanları yalan ve hikâyelerle dolu risaleleri/gazeteleri okuyarak vakitlerini boşa harcamaktadır. Halbuki bu cahil kişiler kendi risalesini okumak gibi din ve ahiretle ilgili şeylerle meşgul olsalar hem bilinç kazanacak hem de zaman israfına yol açan vesilelerden uzak durmuş olacaktırlar. Mehmed Emin Efendi bu minvalde kendi risalesini okumanın önemli olduğunu düşünmektedir.⁸⁶

Resim 9: Siddiklar ve Nasihat Risalesinin ilk iki sayfası

8. Cihad Risalesi

Mehmed Emin Efendi 23 sayfadan ibaret olan bu risalesini cihadın önemini insanlara anlatmak amacıyla kaleme almıştır.⁸⁷ O, cihadın önemi üzerinde durarak kafirler ile savaşmanın gerekli şeylerden olduğunu vurgulamış ve dinin bekasının ancak cihad ile mümkün olabileceğini belirtmiştir.⁸⁸ Mehmed Emin Efendi, eserini 11 alt başlık altında kurgulamıştır. Bu başlıklar cihadın ve şehitliğin faziletleri, cihadın farziyeti, cihattan yüz çevirmenin tehlikeleri, cihada beden ve malları ile destek olanların kazanacağı semereler, cihadın rukunleri, düşmana galip gelmek için yapılması gerekenler, cihad için okunacak dualar, düşmandan ele geçirilecek ganimetlerin hükmü, Bedir gazası ve şehidlerin namazı olarak sıralanmıştır.⁸⁹

⁸⁵ Mehmed Emin Efendi, *Siddiklar ve Nasihat Risalesi*, 4-5.

⁸⁶ Mehmed Emin Efendi, *Siddiklar ve Nasihat Risalesi*, 3.

⁸⁷ Risale ile ilgili olarak Hanifi Şahin tarafından bir çalışma yapılmıştır. Bk. Hanifi Şahin, "el- Hâc Muhammed Emin b. Hasan el- Ofî'nin Cihad Risalesi Bağlamında Siyasete Dair Görüşleri", *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/467-477.

⁸⁸ Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, 2.

⁸⁹ Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, 3-4.

Mehmed Emin Efendi “savaşta hem galibiyet hem de mağlubiyet Allah’tandır” demekle birlikte mağlubiyetin insandan kaynaklanan sebeplere dayandığını dile getirmiş ve bu sebepleri sıralamıştır: Buna göre Müslüman toplumları mağlub olmaya ilk sebep Allah’ın emir ve yasaklarına uymaktaki kusurlardır. Diğer nedenler ise dünya süslerine meyletmek, Hak ehline hor gözle bakmak, kendi isteği ile kafirlere benzeyip onları sevmek, anaya babaya asi olmak, farz namazları ve cemaatle namazı terk etmek, sünnetleri terk etmek ve yalan söylemek gibi hususlardır.⁹⁰

Risalede Bedir gazasına ayrı bir başlık açılmıştır. Müslümanların tarihte kazandığı ilk zafer olan Bedir gazasının oluşum şartları açıklanmış, bu savaşın hangi şartlar altında ve ne şekilde vukû bulduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Müellifin burada en çok üzerinde durduğu husus, Bedir gazasında Allah’ın melekler ile müminlere yardım etmesidir. Zira zafer Müslümanların kuvvet ve kudretiyle değil Allah’ın inayetiyle gelmiştir.⁹¹ Mehmed Emin Efendi bu ifadeleriyle okuyucularına İslam’ın emir ve yasaklarına itinalı bir şekilde riayet ederlerse Allah’ın ümmete tekrardan yardım edeceği ve böylelikle yeni zaferlerin yaşanacağı mesajını vermektedir.

Resim 10: Cihad Risalesinin ilk iki sayfası

9. Mağfiret ve Vasiyyet Risalesi

Mehmed Emin Efendi’nin bu risalesini yazma amacı, insanlara günahlardan nasıl tevbe edebileceğini, kabul edilir bir tevbenin nasıl olması gerektiğini açıklamaktır. O, risalesine tövbe-i istiğfarın önemini vurgulamakla başlamıştır. Risalesini okuyanlara da her akşam ve sabah günahlardan tövbe etmeyi, iman tazelemeyi ve eşleriyle nikah tazelemeyi tavsiye etmiş; bunların nasıl yapılması gerektiğini söyleyecek lafızlara kadar ayrıntılı bir şekilde tarif etmiştir.⁹²

Risale 36 sayfadan ve 10 fasıldan ibarettir. İlk 4 fasıl günahların vasfı, Allah hakkına ve kul hakkına giren günahların hangileri olduğu, farz ve vacip amellerin kazaları ve dinen yapılmayan yükümlü-

⁹⁰ Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, 16.

⁹¹ Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, 22.

⁹² Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasiyyet Risalesi*, 2-3.

lükler için kişinin malından vasiyyet etmesinin gereği gibi hususları açıklamaya ayrılmıştır. Risalenin kalan fasılları ise vasiyyetin nasıl yapılacağı, devr ve duanın kabul edilmesinin şartlarının neler olduğu gibi konular hakkında bilgi verilmeye hasredilmiştir.

Mehmed Emin Efendi risalesinde kişinin hayatı esnasında yapmadığı amellere/yerine getirmediği fiillere bir kefaret/karşılık olabilmesi için ölümünden sonra hangi malından ne miktarda verebileceğini uygulamalı bir şekilde tek tek anlatmıştır. Söz gelimi bir kişi kul hakkı ile ölürse onun tazmini için malının bütünü vasiyyet etmesi gerekmektedir. Ancak zekât, hac, kurban, namaz gibi temelde Allah hakkı olan ibadetlerden yapmadıkları varsa malının üçte birini bunların karşılığı olarak vasiyyet etmesi yeterlidir.⁹³ Risalede bir kişi öldüğünde kılınmayan namazlarının hesaplanarak kişinin malından fakirlere tasadduk edilmesinin gereği üzerinde de durulmuştur.⁹⁴

Mehmed Emin Efendi bir kişinin yapmış olduğu bütün vasiyyetlerin geçerli olmadığını belirtmektedir. Örneğin bir kişi, vefatının üçüncü, yedinci veya kırkıncı gecesi yemek verilmesi için malından vasiyyet ederse bu vasiyyet bidat olması sebebiyle batıldır, dolayısıyla geçerli değildir. Yine bir kişi, kendisinin ölümünden sonra camide, tekkede veya kabri başında para ile Kuran okunmasını vasiyyet ederse bu da aslen bidat olduğu için geçersizdir. Yine insanların öldükten sonra kabrinin taş ile yapılması veya yazılarla süslenmesi gibi şeyleri vasiyyet etmesi de özü bidat olan batıl işlerdendir.⁹⁵

Bir bütün olarak bakıldığında Mehmed Emin Efendi'nin bu risalesi bir kişi üzerinde Allah hakkı veya kul hakkı varken öldüğünde, böyle bir kişi için neler yapılması gerektiğini öğreten/hatırlatan bir ilmihal hüviyetindedir. Yazarın her bir durumu anlatırken ayrıntılı örneklerle yapılması gerekenleri açıklaması, ortalama bir Müslümana günlük hayatta benzer durumlarla karşı karşıya kaldığında nasıl hareket etmesi gerektiğini öğretme amacına matuftur.

Resim 11: Mağfiret ve Vasiyyet Risalesinin ilk iki sayfası

⁹³ Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasiyyet Risalesi*, 18-21.

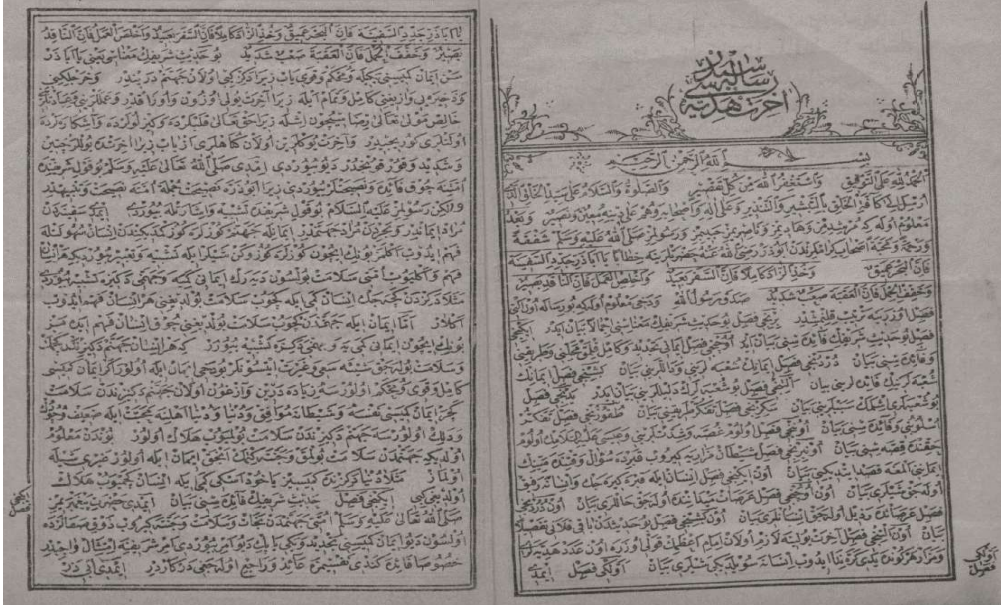
⁹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasiyyet Risalesi*, 16-17.

⁹⁵ Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasiyyet Risalesi*, 27-28.

10. Ahiret Hediyesi Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin toplumun olumsuz gidişatına karşı üzerine düşeni yapma arzusuyla kaleme aldığı risalelerden bir diğeri de *Ahiret Hediyesi Risalesi*'dir. Kullandığımız baskısı 32 sayfadan ibaret olan bu risale 16 fasıl üzerinden kurgulanmıştır. Mehmed Emin Efendi Ahiret Hediyesi risalesine Peygamberimizin Hz. Ebu Zer'e tavsiyesini içeren bir hadis ile başlamış ve risalenin ana çerçevesini bu hadisin manası üzerinden kurgulamıştır. Hadis şu şekildedir: "Ey Ebu Zer! Gemiyi yenile, çünkü deniz derindir. Azığını tastamam al, çünkü gidilecek yol uzaktır. Amelini halis kıl, çünkü gözetleyici olan (Allah) basirdir. Yükünü hafiflet, çünkü (yoldaki) geçit çok sarpıtır."⁹⁶ Risalenin ilk iki faslı bu hadisin mana ve faydalarını anlamaya hasredilmiştir. Mehmed Emin Efendi'nin bu hadisi zamanına uygulama mantığı şöyledir: Ebu Zer ashabdandır, zahid, âbid ve de günahsızdır. Hal böyleyken Resûl ona bu tasviyeleri yapmaktadır. Ebu Zer'e bu tavsiyeler yapılıyorsa 1290 senesinde, fesadın çoğaldığı, nefislerin yozlaştığı bu zamanlarda yaşayan bizlerin işi çok daha zordur. Artık ilim tahsili terk edilmiş, ulemadan kaçılmış, hakkı söyleyenler azalmış, doğru olanı dile getirenlere de düşmanlık edilmiştir. Her türlü fitne yayılmış, hak ile batıl arasındaki çizgi kaybolmuştur. Fitne ve bidatler zuhur etmiş ve cehalet yayılmıştır. İnsanlar peygamberlik, melekler, haram ve helaller gibi dinin temel konularını bilmeden ahirete gitmektedir.⁹⁷ Temel bu zemin üzerine kurgulanan risale, tasvir edilen kötü ortamdan kurtulmak için nelerin yapılması gerektiğini kavratmak amacına odaklanmıştır.

Mehmed Emin Efendi yukarıdaki hadisin ilk cümlesi olan "gemiyi yenile, çünkü deniz derindir." ifadesini iman kavramı etrafında açıklamaktadır. Buradaki gemi iman, deniz ise cehennemdir.⁹⁸ Bu anlamda cehennemden kurtulmanın yolu olarak iman, risalenin ana konusu olmuştur. Öyle ki, risalenin neredeyse bütün başlıkları iman kavramı ve bunun neticesi olarak ahiret hayatında yaşanacaklar üzerine kurgulanmıştır. Bütün başlıklar altında insanın aklına başına toplayıp doğru yola ulaşabilmesi, gerçek varış noktası olan ahiret hayatında saadete erebilmesi için yapılması gerekenler hatırlatılmakta ve bu amaçların gerçekleşmesi için özenle seçilmiş tavsiyelere yer verilmektedir.

Resim 12: Ahiret Hediyesi Risalesinin ilk iki sayfası

⁹⁶ Mehmed Emin Efendi, *Ahiret Hediyesi Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1298), 2. Hadis için bk. İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsti'dâd li-yevmi'l-meâd*, (Beirut: Dâru'l-Terbiye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tezvi', ts.), 54.

⁹⁷ Mehmed Emin Efendi, *Ahiret Hediyesi Risalesi*, 4.

⁹⁸ Mehmed Emin Efendi, *Ahiret Hediyesi Risalesi*, 2.

11. Nesâ-yih-i İhvân Risalesi

40 sayfadan oluşan bu risale esasında Birgivi'nin *Tarikatı'l-Muhammediyye* isimli meşhur eserinin bir hülasasıdır. Bu yönüyle risale bir ahlak mecmuasıdır. Mehmed Emin Efendi risalesini yazma amacını da içinde yaşadığı zamana karşı sahip olduğu olumsuz bakış açısı etrafında şekillendirmiştir. O, dinden uzaklaştığını, dünya meşgalesine daldığını düşündüğü insanlara istikamet üzere olmayı göstermek için risalesini kaleme almıştır.⁹⁹

Eser bir mukaddime, 12 fasıl ve bir hatimeden oluşmaktadır. Fasılların başlıkları “Ellerin Afetleri”, “Gözlerin Afetleri”, “Kulakların Afetleri”, “Midenin Afetleri” gibi *Tarikat-ı Muhammediye*'den hemen hemen aynen alıntılanmış, içeriğin oluşumunda da söz konusu eserden geniş bir şekilde istifade edilmiştir.¹⁰⁰ Mehmed Emin Efendi bu fasıllar altında zaman zaman raks, teganni, bidatler ve Yezid'e lanet gibi Kadızadeliilerin klasik tartışma konularına girmiş, zaman zaman da “öğrencilerin çarşı-pazar ekmeğini yememesi” gibi ilginç tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁰¹

Resim 13: Nesâ-yih-i İhvân Risalesinin ilk sayfası

12. Hatunlar Hakkında İddet Risalesi

24 sayfadan ve toplamda 10 fasıldan ibaret olan bu risale kadınlar için hazırlanmış olup onların özel günlerinde nasıl hareket etmeleri gerektiğini açıklamayı hedeflemiştir. Fasılların içeriğinin önemli bir kısmı hayız veya lohusa zamanlarının başlangıç ve bitişlerinin tesbiti ile kadınların bu dönemlerinde ibadetleri ne şekilde ve ne ölçüde uygulayabileceği gibi hususların tasvirine ayrılmıştır.

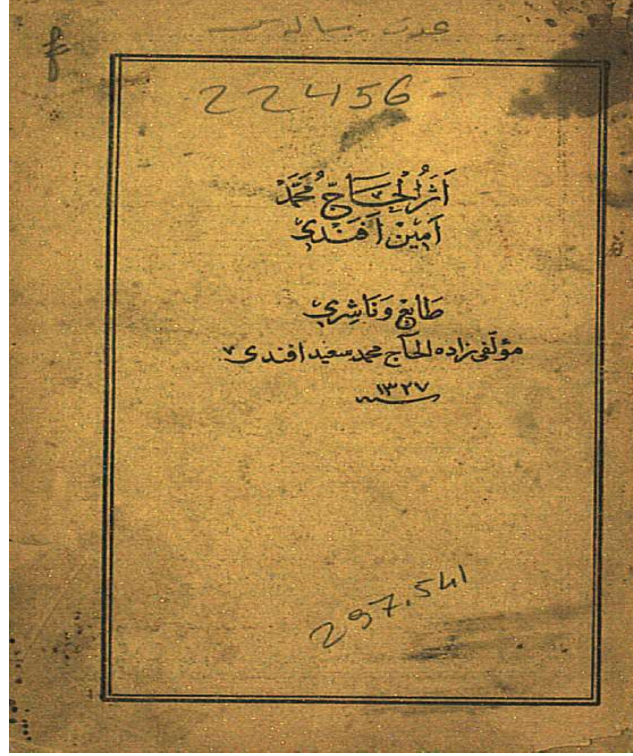
Kadınlarla ilgili özel hallerin açıklanmasına hasredilmiş bir eser olmakla birlikte risalenin neredeyse üçte birine denk gelen kısmı namazın önemini vurgulanmasına tahsis edilmiştir. Mehmet Emin

⁹⁹ Mehmed Emin Efendi, *Nesayih-i İhvan*, (İstanbul: y.y., ts.), 3-4.

¹⁰⁰ Krş. Mehmed Birgivi, *Tarikat-ı Muhammediye*, çev. Muhammed Taha, (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013), 405-478.

¹⁰¹ Mehmed Emin Efendi, *Nesayih-i İhvan*, 37.

Efendi İslam dinindeki en üst mertebelere ancak namazla ulaşılabileceğini aktarmış, dünya ve ahiret mutluluğunun ancak bu ibadetle sağlanabileceğini dile getirmiştir.¹⁰² Müellifin tamamen özel bir konu için planlamış olmasına rağmen risalesinin dikkate değer bir kısmını namaz ibadetine ayırması, onun bu ibadete ne kadar değer verdiği gösteren bir işaret olması bakımından son derece değerlidir.

Resim 14: Hatunlar Hakkında İddet Risalesinin kapağı

13. Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin bu risalesi 32 sayfadan ve 17 fasıldan ibarettir. Risalenin yazılış amacı Allah'a karşı kulluk görevinde yapması gerekenleri insanlara hatırlatmaktır. Müellif risalesini Zâriyât suresindeki "ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"¹⁰³ ayetini merkez alarak oluşturmuştur. Ayetin buyurduğu şekliyle Allah'a makbul bir kul olabilmek için yapılması gerekenler risalenin temel hedefi olarak öne çıkmaktadır. Eser bu çerçevede bir Müslümanın Allah karşısında yapması gereken görev ve ödevleri özet bir şekilde geniş kitlelere duyurma amacını taşımaktadır.

Mehmed Emin Efendi bir kulun Allah karşısında yapması gerekenleri altı derece/mertebe halinde sıralamıştır. Akabinde zikredilen bu hususları başlıklar altında kısa ve öz bir şekilde tek tek açıklamaya girişmiştir. Her bir açıklamanın peşinden, usulüne uygun bir şekilde görevler yerine getirildiğinde bunlardan elde edilecek netice ve faydalar da zikredilmiştir. Maddeler önem sırasına göre listelendiği için insanların takdim-tehir yapmadan sıralamaya riayet ederek bu görevleri ifa etmesinin önemi satır aralarında ısrarla vurgulanmıştır.¹⁰⁴

Mehmed Emin Efendi'nin sıralamasına göre bir insanın ilk görevi iman etmektir. İmandan sonra farzları bilip uygulamak ve haramlardan kaçınmak ikinci görevdir. Üçüncü sırada ise vacipleri bilip

¹⁰² Mehmed Emin Efendi, *Hatunlar Hakkında İddet Risalesi*, 15-20.

¹⁰³ ez-Zariyât, 51/56.

¹⁰⁴ Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 2-3.

tahrir men mekruh görülen şeylerden kaçınmak vardır. Dördüncü görev sünnetleri bilip uygulamak ve tenzihen mekruh addedilen şeyleri terk etmektir. Beşinci aşamada dinen güzel kabul edilen şeyleri (müshapları) bilmek, boş ve gereksiz işlerden (mâlâyâniden) uzak durmak yer almaktadır. Son maddeye ise Allah'ı zikredip masivadan uzaklaşma yani Allah'tan gayri her şeyi terk etme mertebesi konulmuştur. Listedeki ilk beş madde esasında İslam dinindeki gelenekselleşmiş yükümlülükler sıralamasıdır. Bu sebeple, Mehmed Emin Efendi listedeki sıralamayı takip ederek uygulama yapmanın şer'an şart olduğunu ısrarla vurgulamaktadır.¹⁰⁵

Eserin göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir kısmı dönemin mutasavvıflarını eleştirmeye hasredilmiştir. Mehmet Emin Efendi bu minvalde cahil şeyhlerin ortaya çıktığını belirtmiş ve bu türedi şeyhlerin ayyaş, ahmak, bî-namaz ve hırsızlardan, rüşvetçi ve yalancılara varıncaya kadar hiç kimseyi ayırt etmeden herkese inabe verdiklerini, bununla da yetinmeyip kadınları da işin içine dahil ettiklerini dile getirmiştir. Müellife göre tasavvufa giren bu bozuk tabiatlı kişiler, türlü ahlaksızlıkları işlemelerine rağmen sadece zikir çekmekle üst mertebelere ulaşabilecekleri fikrine inandırılmışlardır.

Mehmet Emin Efendi yalancı şeyhlerin zaman zaman harikulade şeyler göstererek insanları etkilediklerini söylemektedir. O, bu olguya çok ihtiyatlı yaklaşmakta ve dinde kerametlerin çok önemli olmadığını, yeri geldiğinde olağanüstü hadiseleri kafir ve müşriklerin dahi gösterebildiğini vurgulayarak bir şeyhin değerinin tayininde aslolanın Allah'ın emir ve yasaklarına ittiba olması gerektiğini okuyucularına hatırlatmaktadır.¹⁰⁶ Bu çerçeveden bakan birisi olarak Mehmed Emin Efendi doğru yoldan saptığını düşündüğü dönemin bazı mutasavvıflarını, "küfür ve şirk ehli" gibi ifadelerle anmıştır.¹⁰⁷ O, zikri Allah'a yapılan en büyük ibadet olarak tanımlamasına rağmen hedefe aldığı cahil şeyhleri bu pâyeden istisna etmiş ve onların yaptıkları bu tarz eylemleri "şeytani zikrediyorlar" gibi ağır ifadelerle zemetmekten çekinmemiştir.¹⁰⁸

Resim 15: Vezâf-i İnsan Hakkında İrşad Risalesinin ilk iki sayfası

¹⁰⁵ Mehmed Emin Efendi, *Vezâf-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 2-3.

¹⁰⁶ Mehmed Emin Efendi, *Vezâf-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 16.

¹⁰⁷ Mehmed Emin Efendi, *Vezâf-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 8-9.

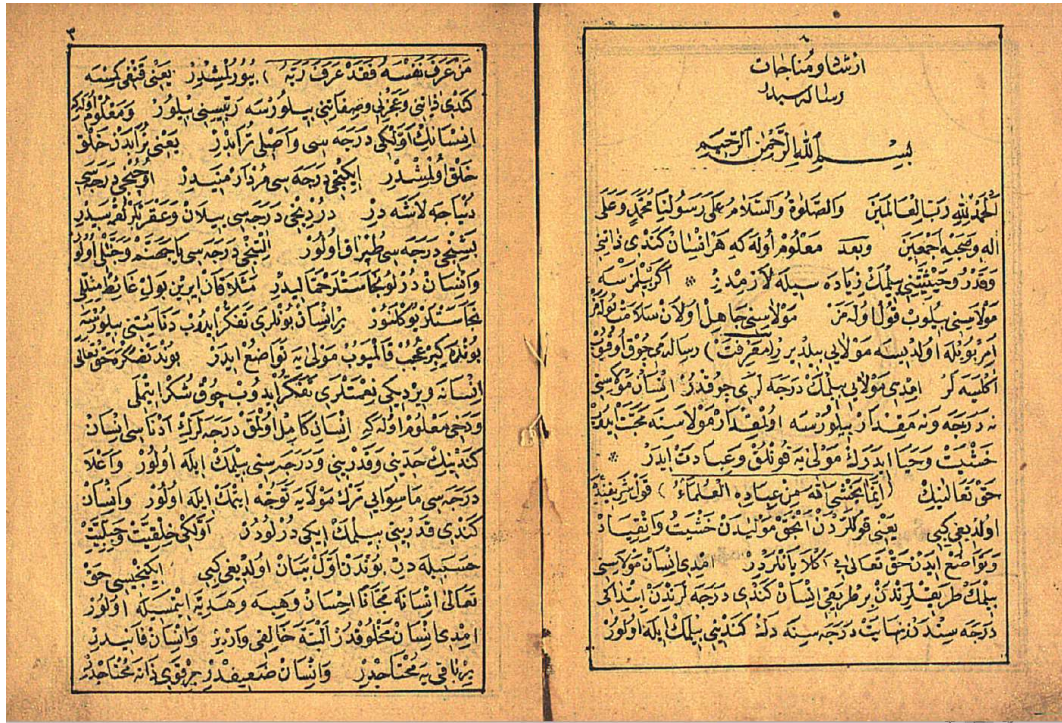
¹⁰⁸ Mehmed Emin Efendi, *Vezâf-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 19.

14. *İrşad ve Münâcât Risalesi*

15 sayfadan ibaret olan bu risale oldukça kısa olup merkezinde Fâtır Suresinin 28. ayetinde zikredilen “Allah’tan hakkıyla ancak alimler korkar”¹⁰⁹ ifadeleri yer almaktadır. Mehmed Emin Efendi söz konusu ayeti yorumlarken bir kişinin Allah’ı hakkıyla bilebilmesi için önce kendisini bilmesi gerektiğine dikkat çekmekte ve insan doğasının zayıflığını bu vesile üzerinden tekrardan vurgulamaktadır.¹¹⁰ Ona göre, insan biraz tefekkür ettiğinde özü toprak olan değersiz bir varlık olduğunu anlayacak ve bunu idrak ettiği zaman da çok şükreden birisi olacaktır.¹¹¹ Ana vurgusu bu zemin üzerine kurgulanan risalenin kalan kısımlarına bir münâcaat, bir adet de vird edinilmesi tavsiye edilen bir dua nakşedilmiştir.

Mehmed Emin Efendi risalenin münacaat kısmını Hz. Ebu Bekir’in meşhur kasidesine ayırmıştır. O, icmalen tercüme ettiği bu kaside üzerinden güçsüz ve zayıf olan insanoğluna Rabbin kudretini anlatmaya çalışmaktadır. Kasidenin başlangıç dizisinde Hz. Ebu Bekir’in Allah karşısında kendisini “müflis” olarak tanımlamasına Mehmed Emin Efendi tarafından özellikle dikkat çekilmiştir. Hz. Ebu Bekir’in bu ifadesi ile, imanı herkesten daha değerli olmasına rağmen, kendi amellerini yeterli görmediğine işaret etmesi, her türlü bozukluğu tecrübe eden zamane insanları için ibretlik bir uyarıdır. Hal böyle iken herkes aklını başına toplamalı ve dünya zevklerinden yüz çevirerek dinin emirlerine sarılmalıdır.¹¹²

Mehmed Emin Efendi Hz. Ebu Bekir’in kasidesini aktardıktan sonra, risalenin hatime kısmına uzunca bir dua metni eklemiştir. O, bu vesile ile okuyucularına seslenerek onlara bu duayı vird edinmelerini tavsiye etmiş ve her gün bu virde devam etmelerini salık vermiştir.¹¹³ Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Allah’ı bilmenin ve onun verdiği nimetlere şükretmenin insan için zaruri bir ihtiyaç olduğunu vurgulamak, risalenin temel amacı olarak öne çıkmaktadır.

Resim 16: *İrşad ve Münâcât Risalesinin ilk iki sayfası*

¹⁰⁹ el-Fâtır, 35/28.

¹¹⁰ Mehmed Emin Efendi, *İrşad ve Münâcât Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1302), 2-3.

¹¹¹ Mehmed Emin Efendi, *İrşad ve Münâcât Risalesi*, 3.

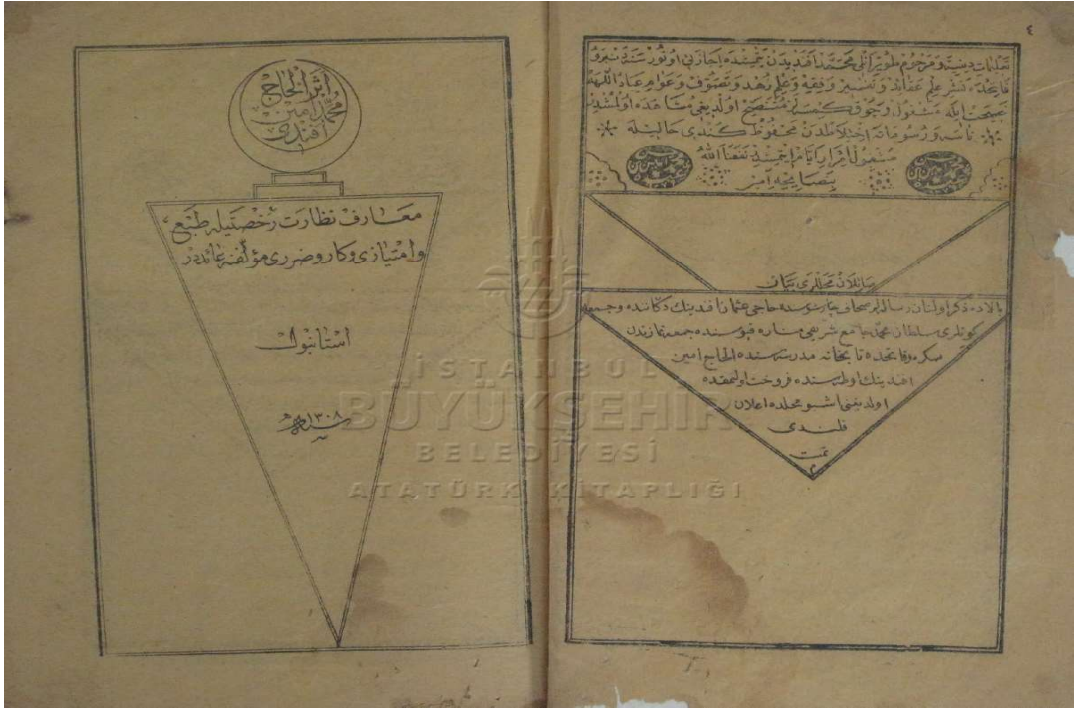
¹¹² Mehmed Emin Efendi, *İrşad ve Münâcât Risalesi*, 7.

¹¹³ Mehmed Emin Efendi, *İrşad ve Münâcât Risalesi*, 15.

15. Necatü'l-Müminîn Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin en hacimli risalelerinden birisi olup 94 sayfadan ibarettir. Müellif bu risalesi ile namaz, oruç, zekât abdest ve gusül gibi temel ibadetlerin hükümlerini açıklamayı, bu ibadetlerin nasıl ifa edilmesi gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlatarak insanlara uygulamasını öğretmeyi ve böylelikle müminlerin kurtuluşu için bir vesile olmayı hedeflemiştir.¹¹⁴ Bu yönüyle eser bir Müslümana günlük hayatta ifa etmesi gereken dini ödevleri hatırlatan ve onların nasıl yapılacağını ayrıntılı bir şekilde tasvir eden bir ilmihal hüviyetindedir.

Eser günlük hayatta yapılması gereken bütün ibadetler hakkında bilgi vermeye odaklansa da risalenin üçte ikisinden daha fazlası namazla ilişkili bahisleri açıklamaya ayrılmıştır. Namaza nasıl niyet edileceği, sünnetleri, mekruhları, şartları, namazı bozan şeyler, farz namazlardan teravihe kadar namaz çeşitleri, namazların nasıl ifa edileceği gibi bu ibadetle ilişkili olabilecek hemen her türlü mesele risaleye derç edilmiş ve her bir husus özenli bir şekilde ve ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Müellifin insanın kurtuluşu için yazmış olduğu risalenin tam merkezine namazı yerleştirmiş olması oldukça önemlidir. Zira Mehmed Emin Efendi İslam dininde imandan sonra en büyük ve en faziletli eylemin namaz olduğu inancındadır.¹¹⁵ Bu sebeple, namaz söz konusu olduğunda, imanla ilgili hususlar dışındaki bütün konuları ikincil önemde saymakta ve bütün öğretisinin temelini bu ibadeti yerleştirmektedir.

Resim 17: Necatü'l-Müminîn Risalesinin ilk iki sayfası

16. Hıfzıyye Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin bu risalesi 23 sayfadan ve 8 fasıldan oluşmaktadır. Müellif kendi zamanında erkeklerle kadınların birbirlerine bakma durumlarının çok yaygınlaştığını, bundan dolayı insanların kalplerinin vesveselerle boğuştuğunu vurgulamış ve bu risale ile söz konusu günahı terk etmenin yollarını Müslümanlara benimsetmeyi amaçlamıştır.¹¹⁶

¹¹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Necatü'l-Müminîn Risalesi*, 2-3.

¹¹⁵ Mehmed Emin Efendi, *Necatü'l-Müminîn Risalesi*, 3.

¹¹⁶ Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1305), 2.

Mehmed Emin Efendi risalesinin ilk fasıllarında İslâm dininin mahremiyet konusundaki sınırlarının bir çerçevesini çizmeye odaklanmıştır. Bu konuda kadın ve erkeğin dikkat etmesi gereken hususlar hatırlatılmış, özellikle kadınların yabancılarla karşı koruması gereken mesafeye vurgu yapılmıştır.¹¹⁷ Müellif bir vesile ile zamane kadınlarının evde eski elbiselerle kocalarının karşısına çıktıklarını, ancak dışarıda güzel elbiseler giydiklerini dile getirerek esasında durumun tam tersi şekilde olması gerektiğini beyan etmiştir.¹¹⁸ Onun bu husustaki ifadelerini yaşadığı zaman diliminde kadının toplum içerisinde biraz daha fazla görünür olmaya başlamasına bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür.

Mehmed Emin Efendi kadınların evlerinden mümkün mertebe dışarı çıkmamaları gerektiğini savunmaktadır. Ona göre hanımların sebepsiz yere sokağa çıkması dinen yasaklanmıştır. Anne-babayı veya akrabaları ziyaret etmek, ebe veya gassâl ise bu görevlerin gerektirdiği durumlara müdahale etmek gibi sebepler dışında kadınların evinde kalması gerekmektedir. Hatta camilerde Kur'an, vaaz veya mevlid dinlemek gibi durumlar için dahi kadınların dışarı çıkmalarına izin verilmemelidir. Zira bunları yapmak dinen farz veya vacip olmadığı için onlar için asli hal olan evde kalmaları ilkesi daha önceliklidir. Mehmed Emin Efendi burada erkeklere de bir uyarı yapmaktadır. Erkekler kadınları tarla/bahçe gibi dışarı işlerine göndermemeli, bu işleri kendileri üstlenmelidir.¹¹⁹ İstisna edilebilecek durumlar ancak kadınların dışarı işlerini yapacak bir eşleri olmadığı zamanlarda söz konusu olabilir. Kocaları olmadığı için çarşı/pazara veya tarlaya/bahçeye gitmeleri zorunlu olan kadınlar da güzelce kapanıp o şekilde dışarı çıkmalı ve işlerini bitirir bitirmez başka şeylerle meşgul olmadan hemen eve dönmelidir.¹²⁰ Mehmed Emin Efendi ferdi ve toplumsal huzurun ancak bu tarz inceliklere dikkat edildiği takdirde sağlanabileceği kanaatindedir.

Resim 18: Hıfzıyye Risalesinin ilk iki sayfası

¹¹⁷ Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, 3-13.

¹¹⁸ Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, 14.

¹¹⁹ Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, 16-17.

¹²⁰ Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, 23.

Kaynakça

- Akbaş, Mustafa Yasin. Mesâbîhu's-Sunne Şerh Literatürü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 63-1 (2022).
- Birgivi, Takıyyüddin Mehmed. *Tarikat-ı Muhammediye*, çev. Muhammed Taha. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013.
- Birinci, Ali. "19. Asırda Bir Kadızâde: Oflu Hoca Mehmet Emin Efendi ve Yasaklanan Duhan Reddiyesi", *Tarih Yolunda: Yakın Mazinin Siyasî ve Fikri Ahvâli*. 258-267. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadıızâdeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/100-102. İstanbul, TDV Yayınları, 2001.
- Demirci, Selim. "el-Hatib et-Tebrizi ve Mişkâtü'l-Mesâbîh'i Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 12-2 (2014), 95-113.
- Durmuş, Ali. *Kadıızâdeliler Hareketi: Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2021.
- Elmalı, Hüseyin. "Mehmed Emin Efendi, Oflu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2 (Ek cilt) /221. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Elmalı, Hüseyin- Aydın, Mustafa. *Oflu Hoca'nın Sigara manifestosu: Risaletu Mürşidi'l-ihvân fi hakki'd-duhân*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsti'dâd li-yevmi'l-meâd*. Beyrut: Dâru't-Terbiye li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.
- Martı, Huriye. *Birgivi Mehmed Efendi: Hayatı Fikir Dünyası ve Hadisçiliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Mehmed Emin Efendi. *Ahret Hediyesi Risalesi*. İstanbul: y.y., 1298.
- Mehmed Emin Efendi. *Cihad Risalesi*. İstanbul: y.y., ts.
- Mehmed Emin Efendi. *Hatunlar Hakkında İddet Risalesi*. İstanbul, y.y., 1327.
- Mehmed Emin Efendi. *Hıfz-ı İman Risalesi*. İstanbul: y.y., ts.
- Mehmed Emin Efendi. *Hıfziyye Risalesi*. İstanbul: y.y., 1305.
- Mehmed Emin Efendi. *İman Risalesi*. İstanbul: y.y., 1312.
- Mehmed Emin Efendi. *İrşad ve Münâcât Risalesi*. İstanbul: y.y., 1302.
- Mehmed Emin Efendi. *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*. İstanbul: y.y., 1308.
- Mehmed Emin Efendi. *Mârifet ve Selâmet Risalesi*. İstanbul, y.y., 1298.
- Mehmed Emin Efendi. *Mecalisü'l-İrşadiyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.
- Mehmed Emin Efendi. *Mürşidü'l-ihvân fi hakki'd-duhân*. İstanbul; y.y., 1309.
- Mehmed Emin Efendi. *Nesayih-i İhvan*. İstanbul: y.y., ts.
- Mehmed Emin Efendi. *Necatü'l-Müminîn Risalesi*. İstanbul: y.y., 1308.
- Mehmed Emin Efendi. *Siddiklar ve Nasihat Risalesi*. İstanbul: Hurşit Efendi Matbaası, 1298.
- Mehmed Emin Efendi. *Şifâü'l-mü'minîn Risalesi*. İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1304.
- Mehmed Emin Efendi. *Tercüme-i Ta'dil-i Erkân*. İstanbul: y.y., 1319.
- Mehmed Emin Efendi. *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*. İstanbul: y.y., ts.
- Muhammed Emin. *İrşad Meclisleri*. çev. Muhammed Hasan İnal. 2 Cilt. İstanbul: Demir Kitapevi, 1980.

- Osmanzâde Hüseyin Vassaf. *Sefine-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Peters, Rudolph. "Religious Attitudes towards Modernization in the Ottoman Empire: A Nineteenth Century Pious Text on Steamships, Factories and the Telegraph". *Die Welt des Islams*. 1/4 (1986), 76-105.
- Şahin, Hanifi. "el- Hâc Muhammed Emin b. Hasan el- Offi'nin Cihad Risalesi Bağlamında Siyasete Dair Görüşleri". *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/467-477. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.